
L'EVOLUCIÓ DELS NOMS COMUNS DE PLAGUES I MALALTIES DELS CONREUS A CATALUNYA*

Claudi Barberà**

L'evolució que a Catalunya han tingut els mots vulgars que designen plagues i malalties de les plantes és semblant a la que han seguit en uns altres països i llengües. Els documents catalans més antics i fiables que conserven aquests noms corrents són els dos següents:

- *Thesaurus puerilis*, d'Onofre Pou (Barcelona, 1580), del qual hi ha una edició facsímil¹ i unes de castellanés.
- *Llibre dels secrets de Agricultura*, de fra Miquel Agustí (Barcelona, 1617), obra ben coneguda. D'aquesta única edició catalana se'n va fer una en facsímil, però la seva traducció castellana compta, almenys, amb unes dinou edicions.²

Si ens fixem en els mots catalans corrents d'aquestes obres, n'hi trobem una sèrie que designen *plagues*, o sigui insectes que l'agricultor veu sobre les plantes i observa com es mouen. Aquests noms són molt genèrics, si bé dins de la seva concreció el *Thesaurus puerilis* és, potser, el que dona més dades. Aquest llibre estava destinat a introduir els nois en l'estudi de la llatinitat i utilitzava vocabularis que presenten el mot català i la seva versió en

* Exposició feta per l'autor en la presentació del llibre *Lèxic de les plagues i malalties dels conreus de Catalunya* a l'auditori del DARP el dia 24 de febrer de 1999.

** Llicenciat en ciències químiques i membre vocal de la Junta Directiva de la ICEA.

1. *Thesaurus puerilis. Authore Onophrio Povio Gerundensi Artium Doctore [...] Editio secunda ad eodem authore austa & emendata. Barcinone, apud Ioannem Paulum Menescal 1580.* D'aquesta edició en publicà el facsímil la Llibreria París-València (València, 1979). La primera edició fou publicada a València l'any 1575 per l'impressor Huete. N'hi ha unes quantes edicions catalanes, almenys cinc (Aguiló, 1923) i compta amb edicions castellanés, la primera de les quals sembla que és de Lacavalleria, Barcelona, 1684, de què disposem.

2. *Llibre dels secrets de Agricultura, casa rustica y pastoril [...] per Fra Miquel Agustí Prior del Temple de la fidelíssima Vila de Perpinyà [...] Estampat en Barcelona en la Estampa de Esteue Liberós en lo carrer de Sant Domingo. Any M.DC.XVII...* L'editorial Alta Fulla publicà l'excel·lent edició facsímil d'aquesta obra (Barcelona, 1988) i Amadeu J. Soberanas, al seu treball introductor *«Les edicions del Prior»*, n'esmenta dinou edicions castellanés, però en una nota al peu ja diu que en té registrades vuit o nou més que no ha pogut documentar i que molt probablement s'han perdut. De les edicions castellanés disposem de la de Saragossa, 1725.

llatí. Tot seguit donem una llista amb alguns mots que es troben al *Thesaurus puerilis* i que corresponen a plagues i malalties dels cultius:

arna de la grana
arna de la roba
borinots
cigala
corc
cuc o corc del forment
cuc que es fa en los ceps (*Ips*)
cucs de moltes cames (*centipedes*)
cucs que quan caminen fan arc (*Oniscus*)
cucs que volten (*Involvulus*)
eruga
escarabat
formiga
grill
llagosta
lluerna
mosca
mosquit
papelló
vespes

berrugues
florit
podridura

Veiem com, al costat de noms ben coneguts avui, n'hi ha d'altres que són ben específics: *arna de la roba*, *arna de la grana*, *corc del foment*, *cucs que volten* (piral),³ *cucs que quan caminen fan arc* (porquetes)...⁴ Els noms de malalties de les plantes corresponen més aviat a les que es presenten sobre fruites, com són les *floridures* i les *podridures*.

3. L'hem identificat com el piral de la vinya (*Sparganothis pilleriana*), ja que en l'edició castellana de 1684 se li dona el nom de «revoltón que roe las vides» i el mateix nom llatí d'*Involvulus*. A l'edició de Pamplona (1605) de la ben coneguda obra *Libro de Agricultura* de Gabriel Alonso de Herrera, editada moltes vegades (la primera el 1515), al llibre II i al capítol XV sobre les seves malalties s'esmenten «unos gusanillos que tienen muchas patas que Plinio llama Involvulus y que se revuelven en la hoja», fet que concorda amb el piral, que té setze potes, uneix les fulles, les embolica i les devora. A això al·ludeixen els noms *gusano revoltón* i *revolvedora* i uns altres de semblants propis de les terres castellanes on és present (Ruiz Castro, 1965).

4. Aquests cucs «que quan caminen fan arc» no són geomètrids o acanadors, com es podria pensar. També ací la traducció castellana empra el nom *cochinilla*, però no són els còccids que ara coneixem com a tals, sinó crustacis isòpodes, anomenats en castellà *cochinillas de humedad*, que viuen en ambients molt humits. En català reben els noms de *porquets de Sant Antoni*, *porquetes*, *truges* i molts més. Onofre Pau els dona el nom llatí d'*Oniscus*, que ha estat emprat per a designar una família (*oniscids*) dels isòpodes o *porquetes*.

El *Llibre dels secrets de Agricultura* de Miquel Agustí, en canvi, no entra en definicions ni concrecions i els noms que esmenta són molt genèrics. La llista següent en presenta una bona part:

arnes
corcs
cucs
erugues
escorpins
formigues
polls⁵
puces

neula
podrit
rovell

Tanmateix, en aquesta obra ja trobem esmentades unes malalties de les plantes, encara que massa genèriques: la *podridura*, el *rovell*, la *neula*. La primera té el mateix sentit que ara, però el nom *rovell* no té un significat clar i hi caben unes quantes malalties.⁶ Pel que fa a *neula*, és un mot completament indefinit, de manera que no és una malaltia clara, sinó el nom que es dona a qualsevol afecció desconeguda.⁷

Durant els segles XVII i XVIII cal cercar els mots nous en els llibres d'història natural d'aquell temps, com són els dels jesuïtes Gil i Aymerich, obres manuscrites i que l'any 1949 publicà fragmentàriament Josep Inglésies.⁸ Ara bé, els mots que arriben fins a nosaltres són, especialment, d'insectes:⁹

banyarriquer
cavall de serp (*espiadimonis*)
escarabats cervals (*escanyapolls* o *cérvol volant*)

5. El nom *poll* té ací un significat molt ampli: pot designar còccids (cotxinilles), pugons o els polls pròpiament dits que ataquen mamífers i ocells.

6. Aquesta confusió respecte al *rovell* durà fins ben entrat el segle XIX, com comentem més endavant.

7. La *neula* també ha estat identificada amb el *rovell*, però, si comparem les edicions castellanes amb la catalana, veiem clarament que la denominació *neula* és ben indefinida.

8. Josep IGLÉSIES I FORT, *Pere Gil S. J. (1551-1622) i la seva «Geografia de Catalunya»*, Barcelona, Dalmau, 1949; i del mateix autor, *Mateu Aymerich S. I. (1715-1799) i la seva «Historia Geográfica y Natural de Cataluña»*, Barcelona, Dalmau, 1949. Al treball introductor d'aquesta darrera, Inglésies assenyalava les estretes relacions que té l'obra d'Aymerich amb la del pare Gil.

9. Cal dir respecte als noms de la llista que Font i Sagué, a *Historia de les Ciències*, esmenta un manuscrit del doctor Clarassol escrit pels volts de 1737 en què s'esmenten, entre els insectes que trobem a Catalunya, *patanganes*, *banyarriquers*, *cavalls de serp*, *pregadéus* i el *Lucanus cervus*, al qual dona el nom de *Scarabaeus cervarius*.

patanganes (*pantiganes*)¹⁰
poll
porqueta (*truja*)
pregadéu del rostoll
teixidors (*heteròpters ranàtrids*)

Durant el segle XVIII les ciències biològiques fan molts progressos i, alhora, existeix un afany per culturitzar la gent. Es publiquen llibres,¹¹ es creen les societats econòmiques d'amics del país, algunes de les quals van fer coses bones, i apareixen noves revistes. A Barcelona, la coneguda i prestigiosa Junta de Comerç crea una Escola d'Agricultura i Botànica i, més endavant, a partir del 1815, publica la revista *Memorias de Agricultura y Artes*, que dura fins al 1821.¹²

Tot això va permetre un millor coneixement de les plagues. En posarem dos exemples:

Els dos paràsits greus de les olives, la mosca (*Bactrocera [Dacus] oleae*) i el punxó (*Prays olellus*), que abans anaven barrejats i confosos i originaven discussions sobre la seva identitat (Sandalo de Arias, 1818), es posa en clar que són dos paràsits diferents, i que l'un és un dípter i l'altre l'eruga d'una papallona.

L'altre cas és el del *negre* de l'olivera, conegut des de feia molt temps. A principis del segle XIX Joan Francesc Bahí fa conèixer la identitat del causant del mal, o sigui la cotxinilla, que després s'anomenà *Saissetia oleae*, i ho divulga per mitjà de les *Memorias de Agricultura y Artes* de la Junta de Comerç.¹³

10. El mot *patanganes* designa les llagostes de banyes llargues (en castellà, *saltamontes*; en francès, *sauterelles*, i en anglès *long horned grasshoppers*). S'hi comprenen com a gèneres típics *Tettigonia*, *Ephippigera*, *Steropleurus* i alguns més, els quals reben també noms diversos com ara *saltamartí*, *somereta* i *porta-selles*, que s'han adscrit a alguns gèneres esmentats. Vegeu *Història natural dels Països Catalans*, Barcelona, 1985-1992.

11. Com a exemples d'aquest afany, i deixant de banda les meritòries obres del pare Benito Jerónimo Feijoo (*Teatro crítico* i *Cartas eruditas*) de l'any 1726 i següents, esmentarem les traduccions d'*Espectáculo de la Naturaleza* de Pluche (1783), de *Recreaciones Filosóficas* de Teodoro de Almeida (1785) i de *Reflexiones sobre la Naturaleza* de Sturm (1802), que conegueren unes quantes edicions i s'ocupaven de temes científics i de divulgació.

12. També a Madrid aparegueren revistes que s'ocupaven, en part, de temes agrícoles, com van ser *Memorial Literario, Instructivo y Curioso* (1784) i *Anales de Historia Natural*, però molt especialment el *Semanario de Agricultura y Artes Dirigido a los Párrocos* (1797), que tingué un gran relleu (vegeu Díez RODRÍGUEZ, *Prensa agraria*).

13. Joan Francesc Bahí (1775-1842) fou metge i assolí un bon renom. La Junta de Comerç el nomenà catedràtic de l'Escola de Botànica i Agricultura esmentada anteriorment. Publicà uns quants treballs a *Memorias de Agricultura y Artes*, alguns sobre el *negre* de l'olivera, i la Junta de Comerç li publicà en català «Cartilla rústica en que se ensenya lo remey segur y facil per destruir lo negró de las oliveras» (1816) a les *Memorias* esmentades. Vegeu sobre aquest tema l'interessant treball de Pasqual BERNAT, «La innovació tecnològica».

Els antics mots genèrics es particularitzen i els noms de les plagues presenten un caràcter més específic (*cucs del raïm, cucs de la fruita, cuc de terra, pugó verd, pugó farinós, corc dels llegums*, etc.). Fins ben entrat el segle XIX, però, els estudis sobre criptogàmia no permeten posar en clar les diferències entre algunes malalties. Així, amb el nom *Uredo* s'hi comprenien tant els rovells com el carbó i la càries, malalties dels cereals (Costa, 1859), però al darrer terç del segle ja queden ben diferenciades i amb els noms ben especificats.

En el segle XIX augmenten les publicacions i les societats culturals. Entre les d'agricultura cal esmentar l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, que tingué un gran relleu en l'avenç agrícola de Catalunya. Al mateix temps apareixen publicacions sobre plagues i malalties noves que entren a Catalunya, ja que des de mitjan segle XIX cauen sobre la vinya tres flagells molt importants que hem d'esmentar per la seva transcendència tècnica, econòmica i social, i també per la seva influència en els noms vulgars:

- La primera és l'*oïdium* (1850), d'origen molt discutit al principi, fins que la seva causa s'identifica amb el fong *Oidium tuckerii*, que queda ja com a nom corrent d'aquesta malaltia, si bé, al seu costat, apareixen més noms, com *cendrosa, blanc, malura de la vinya*, etc.
- La segona es la *filloxera* (1879), deguda a un hemípter àfid, la *Phylloxera vastatrix* (avui *Daktulosphaira viticoliae*), causa d'una veritable revolució a la vinya catalana i que a tot Europa rebé aquest nom de *filloxera* tret del científic d'aleshores.
- La tercera va ser el *mildiu*, ocasionat pel fong *Peronospora viticola*, però que adaptà el nom anglès amb què era conegut i així és acceptat a tot Europa.¹⁴

Amb aquestes tres malalties s'inauguren ja les llistes dels *manlleus* i dels *noms científics*, però també hi entren els *calcs* que des de principis del segle XIX, i fins i tot abans, van introduint-se. La tasca de divulgació de les malalties i les plagues dels conreus, feta sovint amb traduccions de treballs estrangers, portà un seguit de *calcs* dels noms donats en uns altres països a aquests flagells, adaptant-ne el nom original al català i al castellà. En donem una llista curta però prou significativa:

àcar de les meravelles
allucita
anguilula

14. El mildiu fou conegut amb el nom de *malura nova* per a distingir-lo de la *malura vella*, que designava l'oïdium. Avui aquests noms no són emprats correntment.

cigarrer
cotxinilla australiana
eruga de lliurea
galeruca
garrapatell
grill talp
minador
peixet de plata
processionària
tinya

cornuat (*entrenús curt*)
flavescència daurada
grafiosi
greix
mal del plom
motejat
oliva sabonosa

D'aquests calcs n'hi ha una sèrie que són comuns a moltes llengües que l'han adoptat com a mot propi (*cigarrer, galeruca, minador, peixet de plata, processionària, grafiosi* i uns quants més). N'hi ha que provenen del castellà (*àcar de les meravelles, garrapatell, motejat*)¹⁵ o del francès (*flavescència, tinya...*), però tots són més o menys presents en el llenguatge corrent.

En el segle xx la divulgació es fa més àmplia amb un seguit d'institucions com les esmentades abans i també mitjançant universitats, escoles, centres varis, empreses, etc., que utilitzen una llarga sèrie de mitjans que en no gaire temps han permès arribar a tot arreu (publicacions, revistes, fulls divulgadors, curssets, conferències, ràdio, televisió, Internet...) i l'han feta cada cop més extensa i eficaç. Limitant-nos a les tasques desenvolupades pels serveis oficials propis de Catalunya, s'han de recordar els primers treballs portats a terme per la Mancomunitat de Catalunya, després per la Generalitat republicana i, ara, pel Servei de Protecció dels Vegetals del Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca de la Generalitat de Catalunya. Els fulls divulgadors, els fullets d'informació, les revistes, els pòsters, els opuscles, les publicacions i els mitjans utilitzats per aquests serveis han contribuït a difondre un seguit d'aspectes i a enriquir el coneixement de l'agricultor sobre els problemes de plagues i malalties.

15. La denominació *àcar de les meravelles* és un calc del castellà *ácaro de las maravillas* i es dona a l'eriofíd *Aceria sheldoni*, que ataca especialment el llimoner i produeix unes deformacions capricioses a la llimona. *Garrapatell* prové de la paraula castellana *garrapatillo* i s'aplica a l'hemipter pentatòmid *Aelia rostrata*. *Motejat*, del castellà *moteado*, és bastant corrent a la Franja de Ponent i fins i tot a terres lleidatanes per a designar la malaltia de pomeres i pereres deguda a *Venturia spp.*, que en català es coneix amb el nom de *clivellat de pomes i peres*.

Com ja hem vist, els *manlleus* apareixen amb el mildiu a finals del segle XIX i després s'han estès força per a designar malalties i afeccions varies, les quals són més conegudes pel seu nom estranger perquè no en tenen de propi a Catalunya:

bitter pit
black rot
mildiu
russeting
sharka

Les iniciatives esmentades abans han contribuït, per una altra banda, a fer conèixer els noms científics de les malalties i les plagues. La conseqüència ha estat que, en bastants casos, el nom vulgar s'ha abandonat o quasi, s'ha escollit el científic (*Heliothis*, *Prays*, *Myzus*, *Frankliniella*, etc.) i, si bé l'adopció de noms científics comença amb l'*oidium* i la *filloxera* del segle passat, ara la llista ha augmentat. Donem alguns noms científics que s'han fet corrents en el llenguatge de l'agricultor:

acèria
anàrsia
cacoècia
càpia
carpocapsa
ceratitis
cnefàsia
filloxera
frankliniella
glifodes
limàntria
trips

eutipa
fusàrium
psoriasi
rizoctònia
verticillium

Bastants noms d'aquesta llista tenen també noms corrents, però molt sovint s'empra el mot científic per la seva major precisió; fins i tot en alguns casos el nom científic ha substituït el nom corrent, com ocorre amb *carpocapsa* (en comptes de *corc de pomes i peres*), que a França és ja un nom normal. Uns altres corresponen a espècies que no han adquirit un nom vulgar (*filloxera*, *cnefàsia*, *glifodes*, *eutipa*, *psoriasi*) o bé que no s'ha utilitzat (cas de *frankliniella*, per al qual es proposà *trips de Califòrnia* que obtingué poc

èxit). Pot afegir-s'hi, encara, que alguns mots assenyalats tenen definicions corrents però collectives, és a dir, designen unes quantes plagues o malalties similars.¹⁶

Si hem de fer cas d'aquesta evolució, sembla que, a poc a poc, els noms científics seran més usats. Els tècnics de camp són ja els primers a utilitzar-los dins de la lluita integrada, ja que és absolutament necessari identificar depredadors i paràsits de les plagues sense caure en errors, i no fan servir noms vulgars, que, d'altra banda, tampoc no existeixen.¹⁷

BIBLIOGRAFIA

- AGUILÓ I FUSTER, Marian (1827). *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860...* Madrid: Sucesores de Rivadeneyra, S. A.
- AGUSTÍ, fra Miquel (1725?). *Libro de los secretos de Agricultura, casa de campo y pastoril...* Saragossa: Pascual Bueno.
- (1988). *Llibre dels secrets d'Agricultura, casa rustica i pastoril...* [Estampat en Barcelona en la Estampa de Esteue Liberós (...)] Any M.DC.XVII]. Barcelona: Alta Fulla. [Edició facsímil]
- BERNAT, Pasqual (1993). «La innovació tecnològica i la seva difusió a l'agricultura de la Catalunya il·lustrada. Un exemple: la «Cartilla rústica» per combatre la negror de l'olivera editada per la Junta de Comerç de Barcelona el 1817». A: *II Trobades d'Història de la Ciència i de la Tècnica*. Barcelona: Societat Catalana d'Història de la Ciència i de la Tècnica.
- COSTA, Antonio Cipriano (1859). *Lecciones de Botánica General...* Barcelona: Imprenta y Librería Politécnica de Tomás Gorchs.
- DÍEZ RODRÍGUEZ, Fernando (1980). *Prensa agraria en la España de la Ilustración: El Semanario de Agricultura y Artes Dirigido a los Párrocos (1797-1808)*. Madrid: Servicio de Publicaciones Agrarias.
- FONT i SAGUÉ, Norbert (1908). *Història de les Ciències Naturals a Catalunya del segle IX al segle XVIII...* Barcelona: Alta Fulla, 1978. [Edició facsímil]

16. Per exemple, *rosegadors de la pell* designa tant *Capua* com *Pandemis*, marciment progressiu inclou *Pythium*, *Fusarium*, *Verticillium*, *Rhizoctonia* i encara uns quants més. Això els fa poc adequats per a un diagnòstic clar.

17. La utilització de noms científics s'ha adaptat fa temps per a les males herbes i hom parla més de l'*Avena* que de la *cugula*, que és el seu nom vulgar. Bona part dels vegetals no tenen un nom comú fix. En podem posar com a exemple la *corretjola*, que designa, correntment, el *Convolvulus arvensis* i té uns quants sinònims que se li assemblen; tanmateix, *corretjola* també s'aplica a *Polygonum convolvulus*, conegut igualment amb uns altres noms com ara *fajol bord* i *cruatelles*. La coneguda *rosella* (*Papaver rhoeas*) rep, a més, els noms de *lloca*, *papariu*, *paput* i *màpola*; i, encara, algun més com ara *gallaret*, que, segons les contrades, designa la *Fumaria* i el *Ruscus* (*galzeran*) d'acord amb les dades de MASCLANS, *Els noms de les plantes*. Això fa que hom prefereixi el nom científic al vulgar; i, si hom fa servir aquest darrer en treballs escrits, s'hi esmenta a continuació el nom científic per no fer caure en errors.

- HERRERA, Gabriel Alonso de (1605). *Libro de Agricultura de [...] Hanse añadido la Agricultura de Jardines y una suma [...] del pan y del vino y el tratado de fertilidad de España...* Pamplona: Mathias Mares.
- Història natural dels Països Catalans* (1985-1992). Barcelona: Enciclopèdia Catalana. 16 v.
- IGLÉSIES, Josep (1949). *Mateu Aymerich S. I. (1715-1799) i la seva «Historia Geogràfica y Natural de Catalunya» seguit de la transcripció del volum destinat al regne animal*. Barcelona: Dalmau. (Quaderns de Geografia)
- (1949). *Pere Gil (1551-1622) i la seva «Geografia de Catalunya» seguit de la transcripció del «Libre primer de la historia Cathalana...»*. Barcelona: Dalmau. (Quaderns de Geografia)
- MASCLANS, Francesc (1981). *Els noms de les plantes als Països Catalans*. Granollers; Barcelona: Centre Excursionista de Catalunya - Montblanc-Martin. [Il·lustracions d'Eugeni Serra i Ràfols]
- POU, Onofre (1684). *Thesaurus puerilis [...] nunc denuo ex sermone Gotholano im Baethicum conversus...* Barcelona: Antonii Lacavalleria.
- (1979). *Thesaurus puerilis [...] Editio secunda ed eodem authore austa & emendata. Barcinone, apud Ioannem Paulum Menescal 1580*. València: Llibreria París-València. [Edició facsimil]
- RUIZ CASTRO, Aurelio (1965). *Plagas y enfermedades de la vid*. Madrid: Instituto Nacional de Investigaciones Agronómicas.
- SANDALIO DE ARIAS, D. Antonio (1818). *Lecciones de Agricultura explicada en la càtedra del Real Jardín Botánico...* Madrid: Fuentenebro. 2 v.
- TERMCAT. CONSELL SUPERVISOR (1990). *Manlleus i calcs lingüístics en els treballs de terminologia catalana*. Barcelona: TERMCAT.